

Андрій Миколайович ЯЩЕНКО,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

Віталій Іванович ПАВЛИКІВСЬКИЙ,
доктор юридичних наук, професор
(Національний аерокосмічний університет ім.
М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний
інститут», м. Харків)

ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ЩОДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ, КРИМІНАЛЬНО ПРОТИПРАВНА ДІЯЛЬНІСТЬ УПОВНОВАЖЕНИХ ОСІБ ЯКИХ ПОВ'ЯЗАНА ЗІ ЗБРОЙНИМ КОНФЛІКТОМ (WAR NEXUS): ПРОПОЗИЦІЇ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА ПРАКТИКИ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ¹

У статті розглядаються особливості покладання та реалізації на національному та міжнародному рівнях конкретних різновидів примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, кримінально протиправна діяльність уповноважених осіб яких пов'язана з вчиненням кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 111-1, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України. Пропонуються варіанти усунення наявних у КК України законодавчих перешкод, що можуть виникати в процесі покладання (індивідуалізації) окремих примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, кримінально протиправна діяльність

¹ Статтю підготовлено на виконання проекту «Захист прав людини в концепції перехідного правосуддя: українська модель» (реєстр. номер 2022.01/0204), що виконується за підтримки Національного фонду досліджень України.

уповноважених осіб яких пов'язана зі збройним конфліктом, а також обґрунтовується необхідність удосконалення чинного кримінально-виконавчого законодавства України в частині нормативно-правової визначеності порядку виконання примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

Ключові слова: *збройний конфлікт, війна, закони та звичаї війни, воєнні злочини, геноцид, пропаганда війни, планування агресивної війни, колабораційна діяльність, примус, заходи кримінально-правового характеру, юридичні особи, уповноважені особи, конфіскація майна юридичної особи, спеціальна конфіскація.*

Постановка проблеми. Після початку повномасштабного вторгнення рф в Україну наша держава була змушена реагувати на нові виклики, обумовлені збройною агресією, шляхом використання як наявних, так і нових або певною мірою удосконалених положень національного кримінального законодавства. Як відомо, було прийнято низку нормативно-правових актів, які з нових позицій встановлювали або ж посилювали кримінальну відповідальність за вчинення передбачених в Особливій частині КК України окремих кримінальних правопорушень в умовах дії режиму воєнного стану зокрема проти основ національної безпеки України, проти власності, у сфері господарської діяльності та інших сферах життєдіяльності людини¹. Серед іншого, у фаховому середовищі особливої актуальності набули питання, пов'язані з кваліфікацією окремих нормативно-визначених в Особливій частині КК України кримінально протиправних заборон, що з урахуванням сучасних реалій безпосередньо пов'язані зі збройною агресією рф проти України. До них, зокрема, належать різні форми колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України), пропаганда війни (ст. 436 КК України), порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України), планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни (ст. 437 КК України), злочин геноциду (ст. 442 КК України), а також злочини проти людяності, які хоча ще й не імплементовані у національне кримінальне законодавство, але, вочевидь, що незабаром знайдуть своє впровадження завдяки криміналізації відповідних кримінальних протиправних форм згідно з проектом закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального

¹ Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану»: закон України № 2113-IX від 03.03.2022 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#Text> ; Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : закон України № 2108-IX від 3.03.2022 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text> ; Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство : закон України № 2117-IX від 03.03.2022 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#n6> ; Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги : закон України № 2155-IX від 24.03.2022 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-20#n5> .

кодексу України» від 15.04.2022 № 7290¹.

Крім того, окремої уваги фахового середовища викликала й проблематика покладання (індивідуалізації) кримінально-правового реагування на згадані прояви кримінально протиправної активності. Звісно, що досягнення завдань національного кримінального законодавства має здійснюватися не лише через закріплення відповідного переліку кримінально-правових заборон в його Особливій частині, але й завдяки неминучій практиці застосування (покладання та реалізації) у разі їх вчинення різних за ступенем суворості покарань та інших заходів кримінально-правового характеру, причому не лише стосовно винних фізичних осіб, але й щодо юридичних осіб, причетних до вчинення їх уповноваженими особами відповідних протиправних посягань, у тому числі й тих, що пов'язані зі збройним конфліктом. Вочевидь, що покладання та наступна практична реалізація кримінально-правового обтяження щодо юридичних осіб у зв'язку з їх причетністю до такої кримінально протиправної діяльності їх уповноважених осіб на підставі норм національного кримінального законодавства, має певні особливості. Ба більше, оскільки поява у Загальній частині чинного КК України розділу XIV-I «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» обумовлена виконанням зобов'язань України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, вільну зону наукового пошуку становлять особливості правової відповідальності юридичних осіб, причетних саме до кримінальної активності, пов'язаної зі збройним конфліктом, в межах сфери дії норм не лише національного, але й міжнародного кримінального та міжнародного гуманітарного права, що зумовлює необхідність проведення окремого наукового дослідження.

Науково-теоретичну базу дослідження проблем правової природи, нормативно-правової визначеності та особливостей застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб складають роботи таких українських вчених та практиків, як: Н. О. Антонюк, О. О. Дудоров, В. К. Грищук, О. В. Козаченко, М. В. Крижановський, В. М. Куц, М. І. Панов, О. Ф. Пасека, В. С. Сотніченко, Є. Л. Стрельцов, В. О. Туляков, М. І. Хавронюк та ін. Здобутки згаданих авторів стали вагомим внеском у вивчення питань пов'язаних із застосуванням заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб та, безперечно, мають неабияке науково-пізнавальне та прикладне значення. Разом з цим, слід констатувати, що вказаними авторами дослідження питань, пов'язаних як з покладанням в межах кримінально-правових відносин, так і з наступною реалізацією в межах кримінально-виконавчих відносин заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, кримінально протиправна діяльність уповноважених осіб яких пов'язана зі збройним конфліктом, на підставі

¹ Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України : проект закону України № 7290 від 15.04.2022 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39449>.

кримінально-правових норм національного, а також міжнародного кримінального або гуманітарного права не здійснювалося. У зв'язку з цим, теоретичні доробки і всебічний аналіз проблем застосування (покладання та реалізації) кримінально-правових заходів реагування на причетність юридичних осіб до вчинення вказаних кримінально протиправних посягань на національному та міжнародному рівнях лише започатковується. Вказане, власне, й обумовлює зацікавленість до обраної тематики наукової публікації та її науково-практичне значення.

Метою цієї публікації є аналіз особливостей індивідуалізації (покладання) та реалізації на національному та міжнародному рівнях конкретних різновидів заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, кримінально протиправна діяльність уповноважених осіб яких пов'язана з вчиненням злочинів, передбачених ст. ст. 111-1, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України, та на цій підставі висунення пропозицій з метою удосконалення кримінального та кримінально-виконавчого законодавства України та практики його застосування.

Виклад основного матеріалу. Особиста давня зацікавленість питаннями, пов'язаними із заходами кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, дає підстави стверджувати, що у національному кримінальному законодавстві під такими заходами слід розуміти передбачені КК України примусові або такі, що засновані на недоцільності здійснення подальшого кримінального провадження, засоби впливу на юридичну особу, причетну до вчинення будь-якого з кримінальних правопорушень, передбачених ст. 96-3 КК України, що тягнуть негативні для юридичної особи наслідки майнового чи організаційно-правового характеру або унеможливають їх настання у зв'язку з закінченням строків давності. За своєю суттю ті з цих заходів, які є примусовими, не є покаранням юридичної особи та не можуть вважатись проявом (формою) кримінальної відповідальності. Сучасні наукові розробки проблем кримінальної відповідальності дозволяють сфокусувати увагу фахівців на тому, що кримінальна відповідальність за своєю суттю є осудом (засудженням) в обвинувальному вирокі суду фізичної особи та вчиненого нею кримінального правопорушення, що іманентно породжує покладання на засуджену особу обмежень, позбавлень або заборон, обумовлених судимістю, і лише після цього, додатково, за наявності до того відповідних підстав різних за ступенем суворості покарань та інших засобів кримінально-правового характеру¹. З об'єктивних причин юридична особа не може органічно відчувати як морального аспекту засудження, так і покарання. У зв'язку з цим суд від імені держави не може ані засудити юридичну особу, ані призначити їй покарання, що обумовлює застосування щодо юридичної особи заходів (засобів) кримінально-правового характеру, тобто не кримінальної, а квазікримінальної відповідальності².

¹ Куц В. М. Відмова від застосування кримінальної відповідальності (матеріально-правові та процесуальні аспекти) : монографія. Київ : Норма права, 2023. С. 32–35.

² Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова,

З огляду на мету наукової публікації, доречно зазначити, що, по-перше, застосування примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб у випадку вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 111-1, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України, зумовлює констатацію передбаченої законом передумови, підстави та умов, на чому наполягають окремі вітчизняні дослідники, вкладаючи хоча у їх зміст різні акценти¹. По-друге, відповідно до ч. 2 ст. 96-4 КК України у випадках вчинення кримінальних правопорушень, безпосередньо передбачених ст. ст. 111-1, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України, примусові заходи кримінально-правового характеру можуть бути застосовані судом: 1) щодо юридичних осіб суб'єктів приватного та публічного права резидентів та нерезидентів України; 2) міжнародних організацій; 3) інших юридичних осіб, що створені у відповідності до вимог національного чи міжнародного права. По-третє, системний аналіз положень розділу XIV-I Загальної частини КК України дає підстави для висновку, що констатація вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 111-1, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України, створює потенційну можливість для застосування щодо згаданих категорій юридичних осіб лише такого одного з передбачених кримінальним законом основних примусових заходів кримінально-правового характеру як ліквідація (ст. 96-9 КК України) та одночасно такого додаткового до нього заходу кримінально-правового характеру як конфіскація майна (ст. 96-8 КК України).

У зв'язку з цим, зазначимо, що на національному рівні потенційна можливість покладання на юридичну особу такого основного та додаткового заходу кримінально-правового характеру як ліквідація та конфіскація майна юридичної особи, зумовлює констатацію: 1) *передумови*, якою є вчинення її уповноваженою особою будь-якого з кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 111-1, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України; 2) *підстави (причини)* покладання цих заходів кримінально-правового характеру на юридичну особу, під якою слід розуміти безпосередню причетність згаданих категорій юридичних осіб до вчинення їх уповноваженими особами цих кримінальних правопорушень. На цьому наполягають окремі вітчизняні дослідники, з якими не можна не погодитися. Зокрема, безпосередньо про таку причетність свідчить те, що, наприклад, різні прояви колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України), відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 96-3 КК України, вчиняються *від імені* згаданих категорій юридичних осіб, а інші зі вказаних кримінальних правопорушень, відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 96-3 КК України, – *від імені та в інтересах* юридичної особи²; 3) *умов* застосування ліквідації та конфіскації майна

О. О. Житний та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Харків, 2020. С. 365; Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: Навчальний посібник / За заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіге, 2014. С. 388–393.

¹ Крижановський М. В., Ященко А. М. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб : монографія. Харків : Право, 2020. С. 102.

² Алексеева-Даниленко Ю. В. Правові наслідки вчинення кримінальних проступків : дисер. ... докт. філософ. 081 Право / Харк. нац. ун-т внутр. справ, Харків, 2023. С. 160; Куц В. М., Сотніченко В. С. Юридична

юридичних осіб за вчинення згаданих кримінальних правопорушень, тобто певних обставин, якими є: а) ухвалення обвинувального вироку суду щодо уповноваженої особи відповідної категорії юридичної особи з призначенням їй конкретного виду покарання та/або іншого засобу кримінально-правового характеру; б) відсутність обставин, що виключають можливість ухвалення рішення про застосування цих заходів щодо юридичної особи, а також в) підстав для звільнення юридичної особи від застосування примусових заходів кримінально-правового характеру у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 96-5 КК України).

Зокрема, не слід виключати випадки, коли регулятивним національним законодавством може бути й не передбачена можливість ліквідації, а, відтак, і конфіскації майна певної категорії юридичної особи, насамперед резидента України, у разі її причетності до кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 111-1, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України, на підставі обвинувального вироку суду. У такому разі, за справедливим зауваженням окремих вітчизняних дослідників ці заходи кримінально-правового характеру навіть за умови їх покладення обвинувальним вирокком суду застосовані щодо юридичної особи не можуть бути, що вимагає їх виключну заміну на *штраф* як інший основний примусовий захід кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Водночас це скоріше виключення із загального правила, визначеного у ст. ст. 96-9 і 96-8 КК України, оскільки *штраф* (ст. 96-7 КК України) не може бути застосований до будь-яких категорій юридичних осіб у випадках вчинення їх уповноваженими особами саме згаданих кримінальних правопорушень¹.

Таким чином, лише наявність вказаного причинно-факторного комплексу, необхідного для застосування примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, теоретично може дозволити суб'єкту правозастосовної діяльності реалізувати відповідні положення кримінального закону задля своєчасного кримінально-правового реагування на кримінально протиправні посягання, пов'язані зі збройним конфліктом з боку юридичних осіб. Водночас з позиції практичного аспекту їх реалізації у випадках вчинення більшості вказаних кримінальних правопорушень в площині національного кримінального законодавства виникають певні сумніви.

У першу чергу, хотілося би звернути увагу на те, що причетність загаданих категорій юридичних осіб, скажімо, до вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України, полягає у тому, що ці кримінальні правопорушення мають бути вчиненні одночасно і *від імені, і в інтересах* таких юридичних осіб. «Уповноважена

особа як об'єкт застосування кримінально-правових заходів : монографія. Київ : Нац. акад. прокур. України, 2017. С. 187, 190, 219–220.

¹ Крижановський М. В., Ященко А. М. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб : монографія. Харків : Право, 2020. С. 102; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 303.

особа має право діяти від імені юридичної особи у випадках, коли вона безпосередньо здійснює наявні в юридичної особи цивільні права й обов'язки, виражаючи тим самим волю юридичної особи. Право виражати таку волю виникає у фізичної особи на підставі договору, закону, акта органу юридичної особи та з інших підстав, установлених актами цивільного законодавства (ч. 3 ст. 237 ЦК України). Вчинення вказаних кримінальних правопорушень в інтересах юридичної особи, означає, що кримінальна активність відповідних уповноважених осіб призвела до отримання юридичною особою неправомірної вигоди або були створені умови для отримання такої вигоди, або така кримінальна активність була спрямована на ухилення юридичної особи від передбаченої законом відповідальності¹. Отже, якщо і можна гіпотетично уявити вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України, від імені юридичних осіб, то іноді вкрай складно уявити їх вчинення в інтересах відповідних юридичних осіб. Наприклад, яким чином різні порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України), за виключенням можливо серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, направлених проти майна (скажімо, присвоєння майна у великих розмірах), можуть призвести до отримання будь-якою юридичною особою неправомірної вигоди або їх вчинення створить умови для отримання такої вигоди? У зв'язку з цим, уявляється, що причетність юридичних осіб до вчинення їх уповноваженими особами вказаних кримінальних правопорушень, принаймні, має полягати в альтернативній можливості констатації причетності до їх вчинення такими особами: або від імені, або в інтересах відповідної юридичної особи. У зв'язку з цим, словосполучник «та» між словами «від імені та в інтересах» у п. 4 ч. 1 ст. 96-3 КК України доцільно замінити на «або».

По-друге, ознайомлення з дослідженням І. В. Гловюк, яке присвячене аналізу вироків за ст. 438 КК України (з 24 лютого 2024 р.), засвідчує, що суб'єктами вчинення серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, є переважно фізичні особи (військовослужбовці РФ), які не належать до уповноважених осіб будь-яких категорій юридичних осіб, з огляду на приписи ч. 2 ст. 96-4 КК України. Водночас ті з них, які все ж таки певною мірою можуть бути ідентифіковані як представники уповноважених осіб юридичних осіб, вчиняючи окремі різновиди серйозних порушень законів та звичаїв війни, чомусь не розглядаються в аспекті можливої реалізації державно-владного реагування на порушення закону з боку юридичних осіб. Показовим з цього приводу є такий приклад судової практики, що був предметом наукового аналізу І. В. Гловюк. Так, обвинувачений, перебуваючи з 24.10.2018 на посаді «воєнного комісара Симферопольського району и города Алушта Республики Крым» на час проведення призовних кампаній, усвідомлюючи тимчасову окупацію Автономної Республіки Крим

¹ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. С. 369.

та м. Севастополя, керуючись у своїй діяльності нормативно-правовими актами країни окупанта – рф, здійснював примусовий призов цивільного населення України, яке проживає на тимчасово окупованій території України – АР Крим та м. Севастополь на строкову військову службу до Збройних сил рф. В період весняного та осіннього призиву 2015 року з тимчасово окупованої території України – Автономної Республіки Крим та м. Севастополь до збройних сил рф для проходження військової служби було призвано 1400 осіб; 2016 року – 2722 особи; 2017 року – 4100 осіб; 2018 року – 6100 осіб; 2019 року – 4578 осіб, а також, в ході призову 2020 року – 6300 осіб. Таким чином, загальна кількість становила понад 25000 осіб¹.

Відсутність кримінально-правового реагування на протиправні діяння з боку юридичних осіб у цьому конкретному випадку можливо пов'язана знову ж таки з тим, що окремі різновиди серйозних порушень законів та звичаїв війни вчиняються переважно уповноваженими особами від імені, а не від імені та в інтересах відповідних юридичних осіб, що є вимогою чинного кримінального закону. Крім того, не можна не враховувати і те, що в умовах збройного конфлікту такі уповноважені особи є переважно представниками юридичних осіб – *суб'єктів публічного права нерезидентів України*. У зв'язку з цим, вкрай складно не лише здійснювати досудове розслідування кримінально протиправної діяльності таких юридичних осіб, але й уявити можливість практичної реалізації примусових заходів кримінально-правового характеру щодо таких осіб у вигляді, насамперед, ліквідації, особливо у випадках, коли ці юридичні особи знаходяться на окупованій території або взагалі за межами України. Це вочевидь обумовлює переосмислення можливостей державно-владного реагування на кримінально протиправні діяння уповноважених осіб юридичних осіб, що пов'язані зі збройним конфліктом, засобами чинного кримінального законодавства України. Зокрема, у подібних випадках зразу спадає на думку виключна необхідність заміни ліквідації як примусового заходу кримінально-правового характеру на штраф на, що ми вже звертали увагу. До речі, аналіз положень ч. 2 ст. 96-4 КК України дає підстави зробити висновок, що законодавець дозволяє здійснювати таку заміну, оскільки з її тексту випливає, що у випадках вчинення кримінальних правопорушень, безпосередньо передбачених ст. ст. 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України, до різних категорій юридичних осіб (суб'єктів приватного та публічного права резидентів та нерезидентів України) можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру. Інакше кажучи, законодавець не обмежує можливість кримінально-правового обтяження щодо таких юридичних осіб у разі їх причетності до вказаних кримінальних правопорушень лише виключним покладанням ліквідації, про що, напроти, прямо зазначено у ст. 96-9 КК України. З цього приводу положення ст. 96-4

¹ Гловюк І. В. Дослідження: вироки за ст. 438 КК України: порушення законів та звичаїв війни (з 24 лютого 2022 року) / HSA. URL : <https://www.hsa.org.ua/blog/doslidzennia-viroki-za-st-438-kk-ukrayini-porushennia-zakoniv-ta-zvicayiv-viini-z-24-liutogo-2022-roku>.

та 96-9 КК України можна оцінювати з позиції колізії кримінально-правових норм, але зважаючи на те, що приписи ст. 96-4 КК України є загальними щодо положень, викладених у ст. 96-9 КК України, принаймні, у подібних випадках застосуванню мають підлягати саме положення ст. 96-4 КК України. В умовах воєнного стану та сучасних реаліях нормативно-правової визначеності примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, це можливо один з найбільш оптимальних варіантів розв'язання подібної проблемної ситуації, пов'язаної з покладанням примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб – суб'єктів публічного права нерезидентів України.

Крім того, не можна не звернути увагу й на те, що у подібних випадках, але не виключно завдяки використанню процедури з удосконалення чинного кримінального законодавства уявляється не менш ефективним засобом кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб може стати саме конфіскація майна юридичної особи, а не її ліквідація. Отже, принаймні, конфіскація майна юридичної особи, що нормативно-визначена у ст. 96-8 КК України, має перейти до групи, якщо не основних, то змішаних заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, тобто таких, які можуть бути застосовані і як основні, і як додаткові. До речі, у проєкті нового КК України його авторами обґрунтована доцільність регламентування конфіскації майна чи вилучення речі юридичної особи саме як одного з основних засобів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Так, у ст. 3.11.7. декларовано, що «1. Конфіскація майна та вилучення речі юридичної особи полягають у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду до Державного фонду відшкодування шкоди потерпілим грошей, майнових прав та іншого майна, яке перебуває у власності чи фактичному володінні юридичної особи або її асоційованої особи, в інтересах яких було вчинено злочин уповноваженою особою».¹

Водночас ми свідомі того, що дієва практична реалізація конфіскації майна юридичних осіб-суб'єктів приватного або публічного права нерезидентів України, до речі, як і штрафу в випадках заміни ліквідації, у зазначених випадках можлива лише за умови тісного співробітництва національної кримінальної юстиції з міжнародними правовими інституціями у сфері протидії воєнним злочинам, оскільки без такого тісного співробітництва примусове безоплатне вилучення майна юридичної особи у власність держави як і примусове стягнення певних грошових сум з поточних рахунків таких юридичних осіб може мати малоефективний характер. Крім того, доречно звернути увагу й на те, що порядок такої конфіскації майна щодо юридичної особи, до речі, як і інших заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, зокрема штрафу, в межах кримінально-виконавчих відносин натепер не врегульований, що не може не ускладнювати реальне виконання цих заходів кримінально-

¹ Новий Кримінальний кодекс України : проєкт тексту станом на 25.02.2024 / EUAM: Ukraine: Новий Кримінальний кодекс. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>.

правового характеру. Положення Закону України «Про виконавче провадження» також не містять чітких критеріїв реалізації конфіскації майна за обвинувальним вироком суду щодо юридичних осіб. На це ми вже звертали увагу у своїх попередніх наукових розвідках¹. Отже, державна політика у сфері виконання примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб вимагає удосконалення в аспекті формування чіткого уявлення про процедуру виконання цих заходів кримінально-правового характеру, особливо щодо тих категорій юридичних осіб, які належать до юридичних осіб приватного і публічного права нерезидентів України.

Вочевидь, що вказані проблемні питання, є предметом подальших наукових розвідок. У межах цієї публікації водночас додатково хотілося би звернути увагу на окремі аспекти кримінальної або квазікримінальної відповідальності юридичних осіб за вчинення згаданих кримінальних правопорушень на міжнародному рівні.

Згідно з міжнародним правом держави несуть відповідальність за поведінку осіб чи суб'єктів, які діють від їх імені, або з їх дозволу або схвалення. При чому, це стосується не лише державних службовців, таких як представники збройних сил, поліції чи органів розвідки (*de jure* державні представники), а й осіб, уповноважених національним правом здійснювати елементи державної влади, або осіб, які діють за дорученням або під контролем держави, таких як учасники приватних військових або охоронних компаній (*de facto* державні представники)².

Отже, держава несе відповідальність за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені усіма гілками влади, – законодавчої, виконавчої, судової, фізичними і юридичними особами, що знаходяться під її владою чи контролем, а тому повинна відшкодовувати завдані збитки, якщо для цього є підстави. Водночас правова відповідальність держав, у силу їх суверенного характеру, має свої особливості, які зводяться, з одного боку, лише до того, що на держави, як сторони збройного конфлікту, нормами міжнародного гуманітарного права покладається обов'язок на національному рівні притягати винних у порушеннях міжнародного гуманітарного права осіб до відповідальності, зокрема до кримінальної фізичних осіб. У зв'язку з цим, національне законодавство України й містить в обов'язковому порядку норму, передбачену ст. 438 КК України³. З іншого боку, слід наголосити на тому, що за міжнародним кримінальним правом можлива лише міжнародна кримінальна відповідальність індивіда, а не кримінальна відповідальність

¹ Ященко А. М., Крижановський М. В. Застосування примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб: теоретико-прикладний аспект. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1 (22). С. 27–34.

² Міжнародне гуманітарне право : загальний курс : довідкове видання / заг. ред. Н. Мельцер ; коорд. Е. Кюстер. МКЧХ, 2020. С. 316.

³ Міжнародне гуманітарне право : посібник / О. О. Войтенко, М. М. Гнатівський, Т. Р. Короткий, А. О. Кориневич, В. М. Лисик, О. Р. Поєдинок, Н. В. Хендель ; за ред. Т. Р. Короткого. Київ-Одеса : Українська гельсінська спілка з прав людини, Фенікс, 2016. 2017. С. 20.

або квазікримінальна відповідальність держави в особі юридичних осіб публічного права за вчинення її громадянами від їх імені або з їх дозволу чи схвалення міжнародних злочинів. Зміст системи індивідуальної міжнародної кримінальної відповідальності полягає в тому, що спеціальний міжнародний судовий орган призначає певні види покарань виключно фізичним особам, які є винними у вчиненні злочинів агресії, геноциду, воєнних злочинів та злочинів проти людства. Фізична особа підлягає кримінальній відповідальності за згадані злочини у випадках їх вчинення індивідуально або у співучасті з іншими особами¹.

Таким чином, на держави, як сторони збройного конфлікту, нормами міжнародного гуманітарного права покладається обов'язок на національному рівні притягати до індивідуальної кримінальної відповідальності винних у порушеннях міжнародного гуманітарного права фізичних осіб. Це означає, що не виключається й обов'язок держав притягати до індивідуальної кримінальної відповідальності тих фізичних осіб, які вчинили серйозні порушення міжнародного гуманітарного права від імені або в інтересах певних категорій юридичних осіб, а, відтак, і обов'язок до застосування квазікримінальної відповідальності щодо таких юридичних осіб. Водночас, якщо покладання (індивідуалізація) квазікримінальної відповідальності юридичних осіб за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України, у цілому ґрунтується лише на нормах національного, а не міжнародного кримінального законодавства, її практична реалізація все ж таки багато в чому залежить від використання інструментів міжнародно-правового співробітництва.

Висновки. Підбиваючи підсумок, зазначимо, що покладання та реалізація на національному рівні конкретних різновидів примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, кримінально протиправна діяльність уповноважених осіб яких пов'язана зі вчиненням кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 111-1, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України, ускладнене сьогодні недосконалістю нормативно-правової визначеності причинно-факторного комплексу, необхідного для застосування відповідних заходів кримінально-правового характеру. Подолання наявних законодавчих перешкод у сфері протидії кримінальній активності з боку юридичних осіб, кримінально протиправна діяльність уповноважених осіб яких пов'язана зі збройним конфліктом, можливе: по-перше, або шляхом уточнення окремих законодавчих приписів, визначених у розділі XIV-I Загальної частини КК України та розроблення на сьогодні непередбачених у кримінально-виконавчому законодавстві України положень, покликаних врегулювати процедуру практичної реалізації (виконання) покладених судом на юридичну особу примусових заходів кримінально-правового характеру, або на підставі згаданої у

¹ Громовенко К. В. Міжнародно-правове регулювання збройних конфліктів : навчально-методичний посібник / К. В. Громовенко, М. В. Грушко, К. В. Мануїлова. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 132 с.

публікації рекомендації здійснювати заміну ліквідації юридичної особи як заходу кримінально-правового характеру штрафом у разі унеможливлення його покладання на окремі категорії юридичних осіб, переважно суб'єктів публічного та приватного права нерезидентів України; по-друге, використанням тісної взаємодії національної кримінальної юстиції з міжнародними правовими інституціями у сфері протидії міжнародним злочинам, без допомоги яких протидія кримінальній активності з боку юридичних осіб у випадках вчинення вказаних протиправних посягань їх уповноваженими особами може мати малоефективний характер.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева-Даниленко Ю. В. Правові наслідки вчинення кримінальних проступків : дисер. ... докт. філософ. 081 Право / Харк. нац. ун.-т внутр. справ. Харків, 2023. 228 с.
2. Гловюк І. В. Дослідження: вироки за ст. 438 КК України: порушення законів та звичаїв війни (з 24 лютого 2022 року) / HSA. URL : <https://www.hsa.org.ua/blog/doslidzennia-viroki-za-st-438-kk-ukrayini-porusennia-zakoniv-ta-zvichayiv-viini-z-24-liutogo-2022-roku>.
3. Громовенко К. В. Міжнародно-правове регулювання збройних конфліктів : навчально-методичний посібник / К. В. Громовенко, М. В. Грушко, К. В. Мануїлова. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 132 с.
4. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : Навчальний посібник / За заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.
5. Крижановський М. В., Яценко А. М. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб : монографія. Харків : Право, 2020. 264 с.
6. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 428 с.
7. Куц В. М. Відмова від застосування кримінальної відповідальності (матеріально-правові та процесуальні аспекти) : монографія. Київ : Норма права, 2023. 118 с.
8. Куц В. М., Сотніченко В. С. Юридична особа як об'єкт застосування кримінально-правових заходів : монографія. Київ : Нац. акад. прокур. України, 2017. 250 с.
9. Міжнародне гуманітарне право : загальний курс : довідкове видання / заг. ред. Н. Мельцер ; коорд. Е. Кюстер. МКЧХ, 2020. 398 с.
10. Міжнародне гуманітарне право : посібник / О. О. Войтенко, М. М. Гнатівський, Т. Р. Короткий, А. О. Кориневич, В. М. Лисик, О. Р. Поєдинок, Н. В. Хендель ; за ред. Т. Р. Короткого. Київ-Одеса : Українська гельсінська спілка з прав людини, Фенікс, 2016. 2017. 145 с.
11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України /т за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те втд., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1368 с.

12. Новий Кримінальний кодекс України : проект тексту станом на 25.02.2024 / EUAM: Ukraine: Новий Кримінальний кодекс. URL : <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>.

13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : закон України № 2108-IX від 03.03.2022 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text>.

14. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України : проект закону України № 7290 від 15.04.2022 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39449>.

15. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги : закон України № 2155-IX від 24.03.2022 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-20#n5>.

16. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану» : закон України № 2113-IX від 03.03.2022 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#Text>.

17. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство : закон України № 2117-IX від 3.03.2022 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#n6>.

18. Яценко А. М., Крижановський М. В. Застосування примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб: теоретико-прикладний аспект. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1 (22). С. 27–34.

Стаття надійшла до редакції 11.04.2024

Andrii M. IASHCHENKO,

Doctor of Science in Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Vitaliy Iv. PAVLYKIVSKYI,

Doctor of Science in Law, Professor

(National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine)

CRIMINAL LAW MEASURES AGAINST LEGAL ENTITIES WHOSE AUTHORISED PERSONS' CRIMINAL ACTIVITY IS RELATED TO THE ARMED CONFLICT (WAR NEXUS): PROPOSALS FOR IMPROVING UKRAINIAN

LEGISLATION AND ITS APPLICATION¹

The article examines the peculiarities of imposing and implementing at the national and international levels specific types of coercive criminal law measures with regard to legal entities whose authorized persons' criminal activity is related to the commission of criminal offences under Articles 111-1, 436, 437, 438, 442, 444, 447 of the Criminal Code of Ukraine. The author suggests the options for eliminating the legislative obstacles existing in the Criminal Code of Ukraine which may arise in the process of imposing (individualisation) of certain coercive criminal law measures on legal entities whose authorised persons' criminal activity is related to the armed conflict, and also substantiates the need to improve the current criminal executive legislation of Ukraine in terms of regulatory and legal certainty of the procedure for enforcement of coercive criminal law measures on legal entities.

Keywords: *armed conflict, war, laws and customs of war, war crimes, genocide, war propaganda, planning of an aggressive war, collaboration, coercion, criminal law measures, legal entities, authorised persons, confiscation of property of a legal entity, special confiscation.*

¹ The article was prepared within the framework of the project «Protection of Human Rights in the Concept of Transitional Justice: Ukrainian Model» (registration number 2022.01/0204), supported by the National Research Foundation of Ukraine.